

Снежана П. Вучковић*
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

УЛОГА СЕМАНТИЧКЕ ДЕРИВАЦИЈЕ У ДИНАМИЦИ СИНОНИМСКИХ ОДНОСА У ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКОМ СИСТЕМУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА (ДИЈАХРОНИЈСКИ АСПЕКТ)

Дијахрони приступ синонимији као једном од парадигматских лексичких подсистема показује непрекидност тока промена у развоју језика. Једна од закономерних тенденција у еволуцији синонимских односа јесте и семантичка диференцијација, до које долази услед семантичке деривације неког од чланова синонимског реда. У овом раду настојали смо да представимо како неки од основних механизма семантичке деривације током историјског развоја језика утичу на стварање нових комплексних корелација у систему ових односа, померајући тако већ установљене историјске везе и доводећи до потпуног раскида синонимских односа и преласка дате лексеме у други синонимски ред или пак у другу лексичко-семантичку групу.

Кључне речи: синонимија, семантичка деривација, сужавање и ширење значења, пренос значења, промена аксиолошке компоненте значења, дијахронија, синхронија.

I

1.1. У савременој словенској лексикологији јавио се у новије време велики број радова посвећених динамичким моделима односа међу значењима једне полисемантичне речи, при чему се свако ново, секундарно значење поимало као резултат семантичког развоја њеног исходног, примарног значења, а појам и термин *семантичка деривација* користио за извођење једног значења из другог по неким регуларним семантичким механизмима. У раду *Семантичка деривација в синхронии и дијахронии* А. Зализњак говори о семантичкој деривацији као појму који повезује синхронијске и дијахронијске семантичке процесе. Она истиче да се однос семантичке мотивисаности којим су међу собом повезана различита значења једне речи на нивоу синхроне полисемије – с једне стране, те однос међу значењима те исте речи у различитим периодима њене историје – с друге, не могу посматрати другачије него као две стране једног истог феномена којег можемо звати *семантичком деривацијом* (Зализњак 2001: 16). У поглављу своје књиге *Пространство слова* посвећеном многозначности Светлана Толстој поред осталог сумира и резултате овако усмерених истраживања и утврђује да се праћење семантичког развоја неке речи не може тицати само семантичког потенцијала положеног у основе њене реконструисане прајезичке мотивационе основе већ се мора отворити и према другим аспектима – екстралингвистичким својствима објекта номинације, когнитивистичким принципима његове категоризације, устаљеним механизмима по којима историјске семантичке промене теку. Овако полазиште у истраживању нужно предодређује ширење видокруга интересовања на унутарјезичке и међујезичке системске везе и односе: синтагматске и парадигматске везе речи, односе унутар датог лексичког, деривационог и етимолошког гнезда, релације у семантичком пољу датих лексема и др. (Толстој С. 2008: 19–21).

Циљ нашег истраживања јесте осветљавање улоге коју семантичка деривација има у историјском развоју синонима као једне од лексичко-семантичких парадигматских група. Настојаћемо да издвојимо основне еволутивне тенденције у

* snezanabaukvuckovic@gmail.com

развитку синонимских односа и утврдимо улогу коју су семантичка деривација и њени посебни механизми имали у овим процесима. У разматрању сложене динамике ових односа повезаћемо два временски удаљена синхрона пресека – старословенски и савремени српски – пратећи развитак одабраних синонима¹ кроз српску језичку историју.

Метод истраживања нужно је интегративан и у себи сједињује упоредно-историјски, етимолошки, описни, текстуални, лингвокултуролошки приступ. Извори грађе су лексикографски. Лексеме су најпре ексцерпирани из московског речника старословенских канонских текстова с краја X / почетка XI века (наводимо га под скраћеницом СС), а онда су праћени њихови могући континуанти у српским историјским (Рјечник из књижевних старина српских (РКС) и Rječnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (РЈАЗУ)) и савременим речницима (РСАНУ, РМС, РСЈ).² Стање по појединим синхроним хронолошким пресецима реконструисано је на основу података у општим историјским лексикографским изворима (РКС и РЈАЗУ), јер српска историјска лексикографија још увек не располаже речницима посебних историјских епоха, а трагање у непосредној писаној грађи превазилазило би оквире и циљеве овог рада.

1.2. Пре основног излагања морамо се кратко осврнути и на питање које лексеме имају статус синонима у старословенском језику као једном врло комплексном идиому, који је у дугом временском периоду у свом црквенословенском облику био језик књижевности и културе на великом делу словенске територије. Можемо ли, наиме, синонимима сматрати семантички блиске речи ако су оне – фиксирани у канонским споменицима насталим у различитим хронолошким периодима (IX – крај X / почетак XI века³); пореклом са различитих географских подручја (Моравска и Панонија, источна Бугарска, охридска област и сл.); поникле у традицији посебних преписивачких центара (охридска и преславска преписивачка школа); употребљене у различитим жанровима писмености? Да ли је примереније изразито обиље синонимијских средстава која се у старословенским споменицима срећу звати *текстолошким*, односно *лексичким дублетима*, онако како их је, на пример, дефинисала још Раја Цејтлин⁴? Не желећи да на овом месту залазимо у рукавце старог, али и данас живог диспута словенске филологије о садржају појма и термина старословенски језик – ми у овом раду полазимо од лексичке грађе забележене у језику старословенских канонских споменика као фрагменту једног полидијалекатског

¹ У овом раду нећемо се посебно бавити односом између *синонимских редова* и *синонимских низова* тј. блискозначних и истозначних лексема (Гортан-Премк 2004: 140; Драгићевић 2007: 258), будући да је на старословенском језичком нивоу разлику између ова два појма често веома тешко утврдити – поред осталог и због садржинске и квантитативне природе стсл. текстова. Користићемо се термином *синонимски ред* да означимо лексеме које се налазе у синонимском односу, тј. имају општу интегративну семантичку компоненту.

² Види списак извора и литературе на крају рада.

³ Први преводи Ћирила, Методија и њихових ученика – из друге половине IX века – нису сачувани, већ само њихови доцнији преписи. Појам старословенског језика схватан је и шире, те су у његове канонске споменике укључивани и многи други, млађи рукописи. Тако, на пример, четвортомни *Slovník jazyka staroslověnského* Чешке академије наука сабира грађу старих словенских рукописа од X до XVI века.

⁴ „Мы строго различаем текстологические и лексические дублеты. Текстологическими дублетами называем слова, различно передающие одно и то же слово греч. оригинала в определенном контексте (чтении) определенного литературного памятника. Обычно текстологические дублеты являются одновременно и дублетами лексическими [истицања Р. Ц.], т. е. словами, которые имеют одно и то же значение (в многозначных словах совпадает непременно одно значение и необязательно остальные)” (Цејтлин 1977: 45–46).

језичког система који нам – и поред своје садржајно-тематске и квантитативне ограничености – може служити као *еталон компарације* тј. модел погодан и за реконструкцију прасловенског лексичког стања и за праћење путева његовог доцнијег историјског развитка, од прве писане фиксације до неког периода у историји сваког посебног словенског језика.⁵ Иако синоними које налазимо у старословенским канонским текстовима могу припадати различитим језичким системима (дијалектима, говорима), за нас је значајно да се њихово спајање у јединственом културно-дискурзивном простору старословенског односно црквенословенског језика јавља као оквир њиховог напоредног функционисања и као полазиште за разматрање њихових даљих историјских промена.

II

2.1. У динамичком моделу који синониме разматра као парадигматску групу лексема, односно као један историјски променљив лексичко-семантички микросистем, могу се издвојити неке опште еволутивне тенденције:

А. Неке синонимне лексеме могу током времена ишчезнути из система датог језика (*елиминација*).

Пример за овај тип промене јесу старословенске лексеме **вѣсь** и **село**, од којих је прва у српском језику сачувана само у старим двочланим топонимима (упор. српсл. **Долна вѣсь**, **Горажда вѣсь**, **Накль вѣсь**, повеља манастиру Жичи из 1228. године) или пак у основи неких топонимских лексема (нпр. у ојкониму *Вашица*), и која се у самосталној употреби губи, по свему судећи, од XIII века (РЈАЗУ XX: 595). Узрок њеном потискивању могла је бити хомонимија са придевском заменицом **вѣсь**, **вѣса**, **вѣсе**. Навешћемо неке примере из различитих лексичко-граматичких класа у којима је први члан синонимског пара данас у српском књижевном језику изгубљен: именице **балии** – **врачь**, **рѣснота** – **истина**, **ѡзъци** – **людиѡ** итд.; придеви **шоуи** – **лѣвѣ**, **боуи** – **безоумѣ**, **доблѣ** – **крѣпкѣ**; заменице **иже** – **кѣи**, **етерѣ** – **нѣкѣи**; глаголи **глаголати** – **реци**, **мѣвити** – **говорити**, **сѣблюсти** – **сѣхранити**, **ѡти** – **вѣрати**; прилози **искрѣ** – **близѣ** „близу”, **ѡдро** – **скоро** „брзо” итд. (СС, s.v.). Поједине лексеме могу као засебне лексичке јединице бити изгубљене, али се чувају у основи својих деривата. Такав је, на пример, случај са синонимским паром стсл. придева **вѣтѣхѣ** – **старѣ** (СС: 113, 623). Први од њих се не налази као засебна лексема у савременом српском књижевном језику, али је присутан у основи његових деривата (упор. *овештао* „стар, похабан, дотрајао”, РСАНУ 16: 525). Сличну диференцијацију пратимо и у синонимском пару **цѣлѣ** – **сѣдравѣ** (СС: 773, 648): придев **цѣлѣ** у значењу „здрав” чува се само у основи деривата, нпр. *исцелити* „лечењем оздравити кога; излечити”, *исцелитељ* и сл. (РСАНУ 8: 418).

Б. Неке лексеме могу прећи у пасивни лексички фонд (*архаизација*).

Архаизацију је претрпео стсл. глагол **зѣрѣти** „видети, гледати” (упор. **и прѣшедѣ ѡждоу оузѣрѣ** **ина дѣва брата ѡкова. зѣведѣва и ѡвана брата ѡмоу**

⁵ О значају и посебности старословенског језика, који је у свом црквенословенском руху претрајао као „сакрални”, „нормативизовани”, „ареално-интернационални” књижевни језик средњовековља дубоко до предмодерног доба, веома убедљиво говори Н. Толстој: „данные письменных памятников различных славянских народов позволяют поставить вопрос о существовании единого славянского литературного языка, функционировавшего с IX в. почти до конца XVIII в. и распространенного среди восточных и части южных славян, а в ранний период и среди славян западных. [...] Возникши в качестве литературного языка, старославянский язык оказался тем эталоном-моделью, который определял формальную, в значительной степени лексическую и даже стилистическую сторону древнеславянского литературного языка в течение почти всей его истории (Толстој Н. 1998: 66–69).”

Мар. јев.; **і прѣшьдѣ тждѣ видѣ** **ина дѣва брата. іѣкова зеведеова. юана брата ємоу** Зогр. јев.). На то су пресудно утицали односи у лексичко-семантичкој групи прасловенских глагола визуелне перцепције. У парадигматском пољу глагола **zbrěti* налазимо и блискозначне глаголе **viděti*, **glědati* и **motriti*. Током даљег историјског развитка, због постојања конкурентних односа међу овим глаголима, дошло је до архаизације једних (у срп. језику архаизиран је управо непрефиксирани глагол **zbrěti*, што је имало пресудан утицај на прекид етимолошких веза међу његовим дериватима), односно до извесне функционалне репартиције других глагола (*видети* / *гледати*, *мотрити* – интенционалност / неинтенционалност). Поред тога, на архаизацију основног глагола **zbrěti* утицала је и хомонимија са глаголом *зрѣти* – „доспевати у стање зрења, сазревати”. Исти процес пратимо и у синонимским паровима именица **тоуѣкъ – мастѣ**, од којих је прва архаизирана и чува се само у фразеологизму *ударю тук на лук*; **гранѣ – стихѣ** (основа **гран-** чува се у српсл. термину **кракгранесик**, слов. преводу грч. *ακροστιχίς*); **придева юнѣ – младѣ** (први придев и данас представља основу деривата *јуноша*, *јунац*, *јуност* и др.); **заменица сѣ – обѣ** (прва заменица се јавља само као граматикализовани елемент у саставу временских прилога *вечерас*, *летос*, *ноћас*, *синоћ* и сл.); глагола **оуѣпѣвати – надевати сѣ** (први само у поетском дискурсу) итд.

В. У језику се током историје појављују нове речи, позајмљене или калкиране, које ступају у синонимске односе са већ постојећим лексемама (*иновација*).

Појава нових речи последично доводи до унутрашњег престојавања и међусобног диференцирања у даљем историјском развоју синонима. Такав је, на пример, случај са грчким позајмљеницама које су у старословенском језику ступале у синонимске односе са истозначном исконском лексиком (упор. **аерѣ : вѣздѣуѣхѣ, идѣлѣ : истоуѣканѣ, цѣсарѣство : вѣлѣдѣчѣство**), што се дешавало и са речима насталим путем морфемског калкирања (**везѣконикѣ** (: грч. *ἀνομία*) : **грѣхѣ; везѣоуѣмѣнѣ** (: грч. *ἄφρων*) : **боуѣи; вельѣлѣпѣта** (: грч. *μεγαλοπρέπεια*) : **красѣта**). Синонимија је могла настати и онда када је једна словенска по пореклу реч добијала значење своје грчке паралеле. Словенски глагол **рабѣтѣти** „налазити се у ропству, бити у невољи” (СС: 563–564) на тај је начин добио значење „служити” (упор. **сѣ колико лѣтѣ рабѣтаѣж тѣвѣ и николиже заповѣди твоѣѣ не прѣстѣжпѣхѣ**), а одавде, под утицајем грчког *δουλεύειν* и даљим преносом, и значење – „служити Господу” (**рабѣтанѣте г(ѣспѣде)ви сѣ страѣомѣ**, Син. псалт. 2, 11) (Верешчагин 1978: 27–28). Сличан пример налазимо и код старословенске лексеме **граждѣнинѣ**, која је под утицајем грчког *πολις* добила значење „становник, поданик” (**пѣродѣннаѣго граждѣнина везѣ зѣмѣннаѣго трѣуѣждѣннаѣ живѣжѣца**, СС: 177) и тако ушла у круг синонимских односа са лексемама **житѣлѣ, житѣлинѣ**. Током историје српског језика у прогресивнијим говорима зачео се и низ лексичких иновација које су увеле нове релације у систему синонима (упор. нпр. *киша* : дијал. *дажд*, стсл. **дѣждѣ**, СС: 201; *зној* : дијал. *пот*, стсл. **потѣ**, СС: 490; *грѣна* : дијал. *веја*, стсл. **вѣтѣвѣ, вѣѣѣ**, СС: 166, итд.). Доласком на Балкан Срби и Хрвати су ступили у жив и трајан додир са неким новим језицима и културама, што се током времена одразило и у прихватању обиља романских, новогрчких, албанских, мађарских, германских, турских позајмљеница, као и оних које припадају предбалканском супстратском слоју (упор. стсл. **огѣнѣ : вѣтра**).

Г. Диференцијација међу синонимима може се тицати сфере њихове употребе (*стилистичка маркираност*).

Често у старословенским текстуалним контекстима откривамо да подвајање појединих синонимних лексема представља одраз семиотичких и културних опозиција

(конкретно / апстрактно, световно / духовно, феноменално / нуменално), које су могле бити и један од суштинских покретача њихове даље семантичке деривације. Наткривене великом метафором Речи односно Логоса као централном филозофско-религиозном идејом Новог завета, ове опозиције у њему стоје напоредо, отворене за прелазак са једног плана на други. Навешћемо један од примера.

Контексти употребе стсл. лексема **ЗАВѢТЪ** и **ЗАКОНЪ** (СС: 225, 228) потврђују да међу њима постоји одређено смисаоно јединство, са већ видним, али не и сасвим доследним (упор. **ВЕТЪХЪИИ ЗАКОНЪ**), подвајањем у употребној сфери, јер је лексема **ЗАВѢТЪ** имала изразитију сакралну конотацију⁶. Ту сакралну компоненту значења она носи својим пореклом, јер је у питању deverbative псл. глагола **(za)věštati*. За разлику од глагола **РЕШТИ** и **ГЛАГОЛАТИ** – који су имали неспецификовану, универзалнију семантику говорења уопште – контексти у којима се јављају глаголи са псл. кореном **vět-* (стсл. **ВѢШТАТИ**, **ОТВѢШТАТИ** и др.) упућују на говор који подразумева извесно начело узајамности, савеза, као и неку врсту ауторитативног, свечаног исказа, оног који садржи неку објаву, реч која обавезује. Ту семантику чувају и друге лексеме истог етимолошког гнезда: упор. стсл. паралеле **ВѢТЪ**, **ЗАВѢТЪ**, **СВѢТЪ** „договор; савет”; **ВѢШТЕ** „савет, збор”; **ОВѢТЪ** „оно што је договорено, договор”; **ОВѢТОВАНИИ** „обећање, обавеза”; **ОТВѢТЪ** „одговор”; **СВѢТЪНИКЪ** „саветник”; **ОУВѢТЪ** „уговор”; **ОВѢШТАВАТИ** „обећавати”; **СВѢШТАТИ** „саветовати се, договарати”; **ЗАВѢШТАТИ** „обећати, завештати”; **ВѢШТЬ** „реч” и „ствар” и сл. (СС). Семантички континуанти у савременом српском језику потврђују постојаност ове семантике: *веће*, *већати*, *саветовати*, *саветник*, *савет*, хрв. *одвјетник* „адвокат”, фолкл. термини *заветина*, *обетина*, *завештање*, *завештати* и сл. Насупрот томе, лексема **ЗАКОНЪ** је већ у прасловенском језику претрпела семантички помак **zakonъ* „начело, принцип, оно што је од почетка установљено” → „(правни) закон” (упор. стсл. **МЫ ЗАКОНЪ ИМАМЪ И ПО ЗАКОНУ НАШЕМОУ ДЛЪЖЪНЪ ЕСТЬ ОУМЪРЪТИ**, СС: 228)⁷ и везала се за правну сферу. Данас се лексема *завет* јавља у филозофско-религиозним употребним контекстима и стилски је маркирана, док је лексема *закон* у општој употреби. Њихово првобитно смисаоно јединство, које их доводи у везу по апстрактној семантици означавања нечега што је једном заувек у древна времена од Бога дато и установљено (Лома 2004: 30–31)⁸, било је током времена подвргнуто променама у контексту смене културних модела у оквиру којих се одвијао њихов семантички развитак током језичке историје.

2.2. Међутим, основни генератор промена у синонимским односима лексема јесте њихова међусобна *семантичка диференцијација*. Током историјског развика језика веза међу синонимима може бити прекинута услед семантичке деривације једне од лексема која због промена у својој семантичкој структури може изићи из датог односа и ступити у синонимски однос са неком другом лексемом. Појава секундарних значења на неком од следећих синхроних језичких пресека доводи до ланчаних кретања, стварања нових комплексних корелација у систему синтагматских и парадигматских односа, померајући тако већ установљене историјске оквире и доводећи до потпуног

⁶ Упор. **ЗАВѢТЪ**, -а – 1. „договор, уговор”: **СЪТВОРИТИ МИЛОСТЬ СЪ О(ТЪ)ЦИ НАШИМИ І ПОМѢНЪТИ ЗАВѢТЪ С(ВЪ)ТОІ СВОІ**; упор. и **СКРИНИА ЗАВѢТА** – „ковчег завета”; **ЗЛАТЪ ИМЪШТИ КАНДИЛИЦЪ ВЕТЪХЪИИ И НОВЪИИ ЗАВѢТЪ** „Стари и Нови завет”; **НЪ МИ ОТЬЦЪ ВЕТЪХОУ ЗАВѢТОУ НЕ ВѢДѢ НЪ И СЪНЪ ПО НОВОУОУМОУ ЗАВѢТОУ**; 2. „наредба, заповест”: **НЪ СЕ ЧТО СЪТВОРИМЪ ІАКО ЗАВѢТЪ БОЖИИ ПРѢСТЪПИХОМЪ** Супр., СС: 225.

⁷ Псл. корен **kon-* (упор. и стсл. **ИСКОНИ** „од почетка”) стоји у превојном односу са кореном **ken-* потврђеном у стсл. **ЗАЧАЛО**, **НАЧАЛО** (: псл. **-čę-ti < *-ken-ti* „почети, зачети”).

⁸ У наведеном раду аутор указује на могућност другачијег тумачења порекла лексеме *закон*.

раскида првобитних синонимских односа и преласка дате лексеме у други синонимски ред или пак у другу лексичко-семантичку групу.

У даљем тексту настојаћемо да издвојимо основне узроке који доводе до семантичке диференцијације синонима, те да осветлимо путеве и механизме по којима се семантичка деривација као вектор сваког од ових праваца развоја историјски одвија.

2.2.1. Семантичка диференцијација међу синонимима може бити последица семантичке деривације једног члана синонимског пара који је током историјског развитка језика семантички *сузио*, тј. *специјализовао значење*. Дата лексема постаје носилац семантичке карактеристике која је у извесном смислу специфичнија, таква да наглашава једну страну или карактеристику номинованог објекта, ситуације или појаве.

Тако се, на пример, семантичка диференцијација синонимског пара стсл. лексема **сѣньмѣ** и **сѣборѣ** – „скуп, скупштина, парламент, збор (људи)” (упор. **і ѣко выстѣ днь сѣвраша сѣ старьци людьсци. і архирейи и кѣнижьници. і вѣса і на сѣньмѣ свои** Мар. јев.; **і ѣко выстѣ днь. сѣсѣвраша сѣ старьци людьсци. і архирейи і кѣнижьници. і вѣса і на сѣборѣ свои** Зогр. јев., СС: 638, 662) у српском језику кретала у правцу семантичке специјализације лексеме *сајам* (стсл. **сѣньмѣ**), која је данас синонимна са лексемом *ваишар* (тј. „скуп продаваца и купаца који се периодично одржава на неком месту...”, „сајмиште”, РСЈ: 1185) и семантички удаљена од стсл. значења „сабор, скупштина, парламент”. Ова промена значења била је праћена деетимологизацијом лексеме **сѣньмѣ**, јер се у њеном савременом фонетском лику – због фонетских преоблика и губљења мотивног глагола *јети*⁹ (тј. **сѣн-ѣти**, упор. стсл. **ѣти** – **имѣ**, **имѣши** [$< *j\acute{e}ti < *j-em-ti - *j-ьтѣ < *j-ьт-ѣши$] – 1. „узети”; „ухватити” → 2. „скупити, сабрати”) – веза по пореклу може само посредно реконструисати. Семантичку специјализацију могуће је тумачити и као последицу модификације хијерархијског статуса једрених и периферних сема. У стсл. канонском корпусу лексема **домѣ** (: грч. οἶκος, οἰκία) имала је и сва данас позната значења – 1. „дом, кућа”; 2. „челад, становници дома”; 3. „род, порекло” (СС: 194) и била синонимна са лексемом **храмѣ**, која је поред основног значења „дом, кућа” развила и специјално значење – „храм, светилиште, црква” (упор. **писано естѣ храмѣ мои храмѣ молитвѣ наречетѣ сѣ** Мт 21, 13; СС: 765)¹⁰. Даничићев Рјечник бележи обе лексеме са њиховим већ потврђеним историјским значењима, али и са једним примером употребе лексеме **домѣ** у значењу сакралног објекта.¹¹ Доцнија историја показује да се у народним говорима у лексеми *храм* још дуго чувала једрена сема „зграда, кућа” (упор. срп. *храм* „дом, особито велики, двор”; *храмац* „пастирска кућица”, слов. *hram* „здање, складиште (често на стубовима), кров, настрешица”, РЈАЗУ III: 678), док је у

⁹ Инфинитивну основу **ѣ-ти** ($< *j-em-ti$), измењену деназализацијом и чињеницом да протетичко *j* у позицији иза префикса није аналошки пренесено, налазимо у глаголима *узети* / *узмет* $< *v\acute{e}z-eti$, *отети* / *отмет*⁹ $< *ot-eti$, *изети* / *измет* $< *iz-eti$ („узети изнутра, извадити, извући” РЈАЗУ IV: 166). Поједине варијанте презентске основе овог глагола – *-им-* ($< *j-ьт-$) / *-јам-* / *-јем-* – уз варирање боје коренског вокала – специјализују се за одређена значења: упор. *јемати*, *јамити*, *јематва*, *јемац*, *зајам*, *ујам*, *најам*, *имати*, *поимати*, *појам*, *снимати* итд. Њихова припадност истом коренском гнезду може се данас само етимолошки реконструисати.

¹⁰ Ради даље диференцијације од овог секундарно развијеног значења култног објекта, јавила се и лексема **храмина**, изведена сингулативним суфиксом *-ина* и потврђена у профаном значењу „дом, здање, кућа” (СС: 764–765).

¹¹ Упор. **домѣ**, *domus* – **мене избравѣ домоу отца мого бѣти намѣстѣнникоу; живоуцими вѣ домоу прѣсвѣтык богородице хиландарьскык**, РКС I: 29; **храмѣ**, *templum* – **сѣзда храмѣ светоуотронуоу на Ресави; храмина, domus** – **ѣда пѣтица шѣрѣла сѣвѣ храминоу**, РКС III: 424.

данашњем књижевном језику секундарно развијено сакрално значење заузело једрену позицију и постало синонимно са лексемама *богомoља*, *црква* (упор. и значење 2. фиг. „врло важно место у којем се окупљају значајне личности; установа посвећена нечем узвишеном...”, РСЈ: 1471).¹² Сужавање значења можемо констатовати и код других стсл. синонима: током историјског развитка у синонимском реду **крѣма** – **пица** – **брашьно** – **гaдѣ** „храна (уопште)” (СС: 296) дошло је до семантичког сужавања обима лексема **крѣма** и **брашьно**, јер оне данас у српском језику значе „сточна храна” односно „прах од самлевеног зрневља житарица” (РСЈ 598; 108). Сужавање значења прати и семантичку еволуцију соматизма **урѣво**, првобитно синонимног са лексемом **жтроба** (упор. Мар. јев.: **и реуе блгсна ты вѣ женахѣ. блгсвнѣ плодѣ жтробы твоѣя**; Зогр. јев.: **и реуе блгвна ты вѣ женахѣ. и блгсвенѣ плодѣ урѣва твоѣго**). Данас ове лексеме нису синонимне јер је у оквиру дате лексичко-семантичке групе дошло до промена у хиперо-хипонимским односима. У конкретном случају семантичка промена резултат је кретања у спознајној сфери, у поимању датих денотата.

2.2.2. Супротан претходном је историјски процес *ширења значења*. Ова историјска, развојна полисемија подразумева такву филијацију претпостављеног примарног значења којом се шири његов семантички обим. Ширење значења типично је за придеве, а поготово је изразито код оних придевских речи које имају каритивну семантику. Семантичка деривација каритива (од лат. *caritas* „недостатак”) спада у регуларне семантичке моделе, тј. оне који се понављају у великом броју речи и одликују истим типом организације значења. Многозначност проистиче отуда што каритивна компонента значења може бити испуњена различитим конкретним и апстрактним садржајима. Једна од њихових системских одлика јесте и стварање лексичко-семантичких макрогнезда у којима функционишу као синоними (С. Толстој 2008: 50–51).

Семантичка диференцијација међу каритивима одвија се ширењем значења на различите денотативне области. Старословенски придеви **простѣ** и **свободѣ/свободнѣ** (СС: 528, 594) били су, тако, синонимни у значењу „слободан, ослобођен од чега”, будући да је придев **простѣ** каритивну компоненту свог значења („прост, једноставан, без додатака”: **простѣ ма котѣгы лишастѣ**) могао испунити и значењем „прост, избављен, ослобођен од нечега; слободан” (упор. **да вѣ адѣ поустатѣ иже вѣ мрѣтвѣинхѣ простѣ; проста вѣди отѣ в'сего недѣга // свободни сѣтѣ с(ѣ)н(о)вѣ; свободнааго акѣ роба продаша**). То секундарно значење имала је и деадјективна апстрактна именица **простѣни** – 1. „слобода”; 2. „праштање, оправдање” (СС: 528). Током језичке еволуције семантичка диференцијација међу њима одвијала се тако што је код придева **свободнѣ** значење људске особине постало основно, иако се срећу и значења која чувају „сећање” на његову етимолошку каритивност (упор. *слѣбодан* – 1. а. „који живи у слободи, који није роб...” [...] 2. а. „...незаузет, празан (место, соба)”, РСЈ 1240), док код придева **простѣ** значење људске особине није примарно (упор. *прост* – 1. а. „који није сложен и тежак да се схвати, који је лако разумљив, једноставан”, РМС V: 224), али доминира у значењима његових

¹² Стсл. називи паганских култних објеката или места – **коумирница** (: **коумирѣ** „кумир, пагански идол”), **капиштѣница**; **свѣтилиште**, **свѣтило**, **свѣтини**; **трѣвиште** (: стсл. **трѣва** „жртва, паганско жртвоприношење”); **црѣкѣвиште** „пагански храм” (упор. **црѣкѣвище капиштѣнок разори са**) ← псл. **сѣрку*, -*ѣве* „црква” + *-ište* у „меморативном” значењу тј. „место где је била црква”) – прошли су током историје кроз процес семантичке диференцијације праћене губљењем или променом значења неких од чланова.

деривата (упор. *простак, простаклук, простаиство* и сл.)¹³. Сличну подвојеност срећемо у развиту стсл. синонимског реда **тѣць** – **соукѣнь** – **празнь** – **поустѣ** – придеви *ташт* и *сујетан* данас срећу само са значењем људске особине (упор. стсл. **добрѣ естѣ гробѣ тѣць**, СС: 712). У старословенском корпусу синонимни су били и придеви **скорѣ** – **ѡдрѣ** – **вѣстрѣ** у контекстима који потврђују интегративну семантичку компоненту „брз“¹⁴, јер је ово значење – како то убедљиво доказује Ж. Варбот – могло бити везано и развити се и код неких придева са општим значењем „крепак, здрав, јак, велики“ (упор. псл. придеве **biŷnъ, *jarъ, *bъdrъ, *ędrъ* и др.), или пак код оних који носе општу семантичку карактеристику „оштар“ (упор. **ostrъ, *l'utъ, *skorъ*) (Варбот 2012: 108–109). У српском језику семантичка диференцијација међу њима тече у следећем правцу: а) придев **скорѣ** се током времена семантички специјализовао за временска значења (српсл. **скорѣ** – „брз“: **скораго вѣ напастѣхъ поворника**, РКС III: 116; *скѡри* „брзи, недавни“; „ускоро очекивани, близак у будућности“, РЈАЗУ XV: 281–28; *скѡри / скѡри* – 1. „скорашњи“; 2. „хитар, брз“, РМС V: 812–813) и том специјализацијом одвојио од веома широке семантичке амплитуде коју описује у слов. језицима¹⁵; б) придев **ѡдрѣ** је изразито платисемичан, али значење „брз“ припада данас његовој конотативној сфери (упор. *јѣдар* „набрекао, пун, бујан (од снаге, здравља и сл.)“; „пун животне снаге, развијен, снажан“; „који одаје снагу, здравље...“; „који је у добром стању, који се добро развио, свеж, сочан...“; „...збијен, компактан, чврст, тврд“; „који тече у обилним количинама, обилан, јак (о текућој води)“; „сажет, језгровит, садржајан“ (РСАНУ 8: 629–630)¹⁶; в) придев **вѣстрѣ** је такође широкозначан, али у српском језику (за разлику од неких севернословенских језика, али и од значења посведоченог у стсл. **вѣстрѣ** – „брз, проницљив“)¹⁷ данас није примарно значење „брзине“, већ „прозирности, прозачности, чистине (о води)“ (упор. *бѣстар* „прозиран, чист (о води, течности)“; „ведар, видан, јасан (о небу, времену)“; „прозрачан (о чврстој материји)“; „редак, жидак (о тесту)“; „без украса, једноставан (о кошуљи)“; „оштар, продоран (о очном виду)“; „оштроуман, проницљив“; „искрен, отворен“ (ЕРСЈ II: 312–317; РСАНУ 1: 573–574).

2.2.3. Један од основних механизма у процесу историјског развита значења речи јесте семантичка деривација која почива на *преносу значења*.

Као пример узећемо блискозначне стсл. глаголе **вѣздви҃гнѣти** – **вѣстати** – **вѣскрѣснѣти** / **вѣскрѣснѣти**. Они су већ на стсл. нивоу поред основног значења „дизати (се), подизати“¹⁸ имали и пренесено значење „ускрснути, устати из мртвих, оживети“ (упор. **ѣко можѣтъ в(о)гѣ от(ѣ) камениѣ сего вѣздви҃гнѣти чѣда авраамѡу**, СС: 135; **ѣко ѣ(соу)с(ѣ), оумрѣтъ и вѣста**, СС: 155; **ѣце кѣто отѣ мрѣтвѣхѣ вѣскрѣснѣтъ**, СС: 152; **ѣѣ лазарѣ оумрѣ. егоже вѣскрѣси отѣ**

¹³ В. Драгићевић 2001: 19.

¹⁴ Упор. стсл. **моудѣнѣ съ вѣ гнѣвѣ. а скорѣ на помоуѣ**, СС: 606–607; **херѡуѡимскѣи прѣстолѣ оуготовилѣ сѣ кѣтъ. вѣзносѣштѣн ѡдри иначе готови...**, СС: 807; **...гоуѡитѣлю сѣштоу сверѣпоу и вѣстроу кѣ дѣѡволи слоуѣѡѡе**, СС: 103; **адв. і отѣ шѣдѣши ѡдро отѣ грѡѡа сѣ страхѡмѣ. и радѡстнѣѡ велиѣж Мар. јѣв. / і отѣшѣдѣши скоро отѣ грѡѡа. сѣ страхѡмѣ і радѡстнѣѡ велиѣж Зогр. јѣв.**

¹⁵ У цитираном раду Ж. Варбот наводи сл. значења: *брз, жустар, спретан, грабљив, жесток; недаван, хитан, будући, идући* (Варбот 2012: 109).

¹⁶ Семантичке паралеле налазимо на целом словенском простору (ЭССЯ 6: 66–68, s. v. **ędrъnъjъ*).

¹⁷ ЭССЯ 3: 153–154.

¹⁸ Упор. **вѣздви҃гнѣте главѣѣ вашѡа**, СС: 135; **вѣставѣ же отѣ молѣтѡѡѣ**, СС: 155; **вѣскрѣснѣ г(ѡспѡд)и гнѣѡмѣ тѡнѡмѣ**, СС: 152; **г(ѡспѡд)и помѣлоуѣ мѡѡ и вѣскрѣси мѡѡ и вѣздамѣ имѣ**, СС: 152. Семантику „уздиѡања, подѡѡања на горе“ у значење творбене основе уносио је префикс *вѣз-*.

мрѣтвѣхъ и(соу)сѣ), СС: 152). У стел. споменицима појам ускрснућа (стел. **вѣскрѣсеникѣ, вѣскрѣсновеникѣ** : грч. ἀνάστασις, ἔγερσις) био је првенствено везан за теолошку идеју оживљавања мртвих вољом свемогуће божије промисли. У Синајском псалтиру, једином старозаветном тексту, глаголи **вѣскрѣснѣти, вѣскрѣсити** (: грч. ἀνίστασθαι, ἐγείρεσθαι, ἀναβῆναι) значе „дизати (се), устати (против некога или у помоћ некоме)”: упор. **вѣскрѣсни г(оспод)и гнѣвомъ твоимъ: възнеси съа въ коньцихъ врагъ твоихъ**, Син. пс. 7: 7–8; **г(оспод)и помилуѣи мѣа и вѣскрѣси мѣа и въздамъ имъ**, Син. пс. 40: 11. Старом завету није била непозната идеја васкрсења, али се она изричито спомиње само на једном месту *Књиге пророка Данила* где се о васкрсењу говори као о буђењу из сна смрти. То схватање се доста разликује од потоње хришћанске догме засноване на веровању да је Христ устао из мртвих на спас људског рода и да његово васкрсење представља победу живота над смрћу (Дрејн 2003: 351).

С друге стране, само васкрсење у његовој хришћанској форми било је потпуно непознато старом, претхришћанском словенству¹⁹. Попут неких других хришћанских празника, који су се само наслојили на изопрагмне паганске, и овај средишњи догађај хришћанског учења, те празник који га је славио, био је временом везан за словенски народни календар, тј. за празнике пролећно-летњег циклуса и њихове митолошке и обредне садржаје (Агапкина 2002: 106–135). Као покретни празник, Ускрс се обично слави у недељу после првог пуног месеца који следи за пролећном равнодневницом, као важним граничним догађајем пролећног календарског циклуса. Отуда, претпоставља се, и назив *Великден*, који се среће у неким источнословенским и јужнословенским језицима и дијалектима (СД IV: 641). Сижеи и мотиви везани за народни пролећни календар – мотив обнављања, новог почетка, ритуалног буђења природе (СД I: 266–267); паљења пасхалних ватри тј. обредних огњева који су симболизовали младо пролећно Сунце које буди природу (СД III: 621); ритуала обнављања ватре (*ватре живе*) на кућном огњишту (СД III: 641–644), итд. – били су доведени у асоцијативну везу са хришћанском идејом Христовог васкрсења, буђења и изласка из света мртвих.²⁰ Неки етимолози су управо у овим, изразито симболички представљеним народним обредима и веровањима о оживелој природи и њеном ускрснућу из зимског сна (упор. рус. хрононим *Вербное воскресенье* „празник Врбица”) нашли ономазиолошку основу за тумачење постанка назива који их је повезао са једним од кључних појмова хришћанске културе (упор. формулу *Све нам крсло* (оживело) и *воскрсло* која се у народу говорила приликом ломљења ускршњег колача, СМР: 293). У симболичком језику културе глаголи **вѣскрѣснѣти** односно **вѣскрѣсити** се тако јављају као носиоци акционалне културне семантике и знаковно су повезани са другим њеним елементима (личним, предметним, просторним, временским), а са друге стране, они су метафорички доведени у везу са Христовим оживљавањем тј. васкрсуњем. Та метафора је врло архаична, тамна и данас мотивационо непрозирна, јер доводи у везу псл. глагол **kresati* „кресати, изазивати (ударом, трењем) искре, ватру, огањ” (ЭССЯ 12: 124–125)²¹ са значењем „стварати,

¹⁹ У српском народној приповеци *Златоруни ован* убијеном јунаку се магијским средствима враћа живот. Чајкановић истиче да је у питању врло архаичан интернационални мотив, по којем „деутеропотмос, човек који се вратио с онога света, има већу моћ и веће знање, него што је имао раније” (Чајкановић 2001: 8).

²⁰ Паралеле налазимо и у култним текстовима, нпр. у опису васкрсења из XV главе *Прве посланице апостола Павла Коринћанима*, где се оно доводи у везу са посејаним и умрлим зрном које устаје живо из земље у новом обличју (1. Кор. 15: 35–38).

²¹ Упор. срп. *кресати* „изазивати ватру, огањ, искре; сећи, рубити” (РЈАЗУ V: 523–524; РСАНУ 10: 499–500).

творити, оживотворити”, односно са древним индоевропским представама о живој природи огња. Тако семантички развитак овог глагола тумачи О. Н. Трубачев, који га посматра у оквиру целе лексичко-семантичке групе (**kresati*, **kresiti*, **kresъ*, **krasa*) и повезује са лат. *creō, creāre* „саздавати, творити, оживотворити”, истичући примарност значења „створити, саздати” у древној синтагми **kresati ognъ* (Трубачев 1994: 18)²².

Значење глагола *васкрснути* / *ускрснути* данас је у српском језику примарно везано за идеју Христовог васкрсења (упор. *васкрснути* – 1. „ускрснути, устати из мртвих, оживети (о Христу)”; [...] фиг. „повратити се у живот, добити вољу за живот”, РСАНУ 2: 419), иако се у његовим другим значењима, као и у значењима речи исте лексичко-семантичке групе, чувају трагови његовог претхришћанског природословног и народног обредног супстрата (*васкрс* – „ослобођење; поново уздизање, обнављање, препород”; *васкрснути* – упор. значење 3. „поново се јавити”; 4. „уздићи се на небо” (*Онда часни крсти васкрснуше...*); 6. а. „оживети некога”; 7. „ослободити; обновити; поново успоставити” и др.; *васкрсавати* – „2. а. поново се јављати, оживљавати”; РСАНУ 2: 418–420). Код српских еквивалената стел. глагола **вЪЗДВИГНЪТИ** и **вЪСТАТИ** значење Христовог васкрсења може бити контекстуално присутно, али оно свакако није примарно. Метафоричким преносом значења глаголи **вЪСКРЪСНЪТИ** односно **вЪСКРЪСИТИ** изишли су из датог синонимског реда и остали доминантно везани за сакралну сферу.

2.2.4. Семантичка диференцијација синонима може бити и последица *промене аксиолошке компоненте значења*. Развитак опозитних значења у границама једне речи (појава позната као *енантиосемија*) има закономеран карактер у процесима семантичке еволуције. Она се најчешће јавља као резултат преосмишљавања, односно промене вредносне семе (као једне од компоненти семантичке структуре) од позитивне ка негативној или неутралној конотацији, и обрнуто, при чему може бити модификована и цела семантичка структура речи. Развитак вредносно супротних или неутралних значења може се јавити након дугих периода историјског развитка, када промена значења одражава промену културних или когнитивних модела. Зато енантиосемија често има дијахрони (разновремени) карактер, па се супротстављена значења бележе на хронолошки различитим језичким пресецима.

За наше испитивање она је значајна због тога што може бити покретач промена у синонимским односима, будући да због развитка супротних значења реч напушта свој примарни синонимски однос са истозначним или блискозначним лексемама и ступа у синонимске односе са речима које су првобитно стајале на супротној страни семантичког спектра. Тако се именица **прѣльсть** „обмана, лукавство, подмуклост, саблазан, заблуда” (упор. **иждѣ во зависть. тоу живжтѣ. вражды и свари и прѣльсти...**, СС: 544) на старословенском нивоу налазила у блискозначним односима са лексемама **бладѣ**, **ковѣ**, **кѣизнь**, **проказѣство**, **пронѣрик**, док је данас у савременом књижевном језику позитивно аксиолошки обележена: *прѣлѣст* – „чар, драж изазвана нечим угодним, примамљивим; сласт, нарочито љубавна” (РМС IV: 942). Промена аксиолошке компоненте њеног значења текла је постепено и била условљена променом културне парадигме. Код Даничића лексема **лъсть** још увек значи „препреденост, лукавство” (РКС II: 27) и негативно је маркирана јер је у контексту хришћанских

²² Упор. и Фасмер II: 372. Буслајев лексему *воскресать* доводи у везу са представом о вези душе са ватром, огњем (упор. рус. *крес* – дан Ивана Купала тј. Крститеља; *кресник* „јун; месец када се се пале обредне ватре”) (Буслајев 2012: 68–69).

богословских текстова наведена особина била непожељна и са моралног и са теолошког аспекта; Рјечник ЈАЗУ бележи лексему *lâst*, *lâsti* са истим значењем (и напоменом да се среће код Даничића у црквеним књигама), али констатује и друга њена историјски посведочена значења: „2. а. покој, *udobnost*; б. *danguba*, *besposlica*, *lenjivost*; с. *uživanje*; д. *obest*” (РЈАЗУ V: 908–909); у Вуковом Српском рјечнику именица *lâst* има значење „лакоћа” (у контексту пословице *Прва ласт потоња мука*, Српски рјечник 1852: I, 338); Речник САНУ квалификује је већ као архаичну и дијалекатску лексему, са засебно издвојеним значењима од којих нека на актуелном синхронном пресеку функционишу као хомонимична: *lâst*¹ – 1. „лукавство, превара, лаж”; *lâst*² – 1. „сласт, ужитак, задовољство, уживање; обиље, богатство”; 2. „лак, безбрижан живот; беспосличење, нерад”; *lâst*³ – „сјај, блесак, раскош”; *lâst*⁴ – „корист” (РСАНУ 11: 240). Видимо како семантичка деривација као једна врста историјске, развојне полисемије на одређеном синхронном пресеку може бити манифестована и резултатима који су узајамно хомонимични и који постају чланови међусобно потпуно различитих синонимских редова. Семантички је еволуирала и стел. лексема **страстѣ**, која је поред значења „страдање, трпљење”, „мученички подвиг, мученичка смрт”, имала и данас основно значење „страст, похот”²³. Као и код других апстрактних концепата стел. језика, и у овом напоредо функционишу вредносне и семиотичке опозиције духовно / телесно, небеско / земљаско, сакрално / профано. Као земљаско чувство, страст је била синонимна са лексемом **похотѣ** и означавала природно човеково осећање (упор. **страсти гадѣнья и гадовитыя**, СС: 628). У хришћанском контексту, међутим, семантички обим ове речи богатио се значењима као што су „трпљење, физичко страдање”, па и „болест, муке”, јер се телесно у супротстављању са духовним сматрало грешним, те се човек могао спасити само кроз какво искупитељско страдање, мученички подвиг или смрт. Овим је значењима лексема **страстѣ** улазила у нови синонимски ред, постала блискозначна лексемама као што су **волѣзнь**, **мѣка**, **мѣченик**, **недѣгѣ**, **страданик**, **страдѣба** (СС: 628). Променом културног модела, тј. прелазом од средњовековног теоцентричног на ововременији секуларни, потрвена је и веза ова речи са целим комплексом страдања, подвига и искупљења и у савременом српском језику она има потпуно профано значење (упор. „а. снажна тежња, необуздан унутрашњи подстицај, нагон ка нечему; осећање јаке телесне привлачности, пожуда; б. јако изражена склоност за нешто, велика приврженост нечему”, РСЈ: 1275). Трагови старог сакралног значења чувају се и данас у религиозној сфери (упор. срп. *Страсна недеља* – последња недеља Великог поста, када је, сагласно Новом завету, Христ испаштао за грехе човечијег рода; рус. *Страсная неделя*, *Страстная пятница*, СД V: 172).

III

У овом раду ми смо настојали да истражимо улогу коју је процес семантичке деривације имао у историјском развоју неких старословенских синонимних лексема и да представимо како су ови парадигматски односи одражени на нивоу савременог српског језика. Укрштањем дијахроне осе анализе са разматрањем стања ових односа на оси њених синхронних пресека, добили смо динамичку слику развоја ових односа и утврдили да комплементарност дијахронијског и синхронијског

²³ Упор. стел. **страстѣ** – 1. „страдање, трпљење” (**страсти ради нициниѣ и вѣздѣханиѣ оубогѣхѣ**); 2. „болест, физичко страдање, муке” (**всѣм страсти и всѣм пѣзвѣи тѣлесьныя**); 3. „мученички подвиг, мученичка смрт” (**страстѣ стаго мѣченика ѳеодора**); 4. „страст, похот” (**твоякѣ же волеѣж вѣздѣрѣжанимѣ носифѣ плѣтъныя страсти повѣди**), СС: 628.

приступа, њихово међусобно обогаћивање и прожимање – јесте један од основних и најпродуктивнијих постулата у проучавању лексичке семантике.

Праћење тока семантичке еволуције неке речи указало је и на важност вишеаспекатског приступа проучавању. Поред анализе промене саме семантичке структуре речи, он у разматрање мора укључити језички односно текстуални контекст у којем се она јавља (синтагматски аспект), а семантички развитак посматрати не само у оквиру развитка њених синонимних корелата већ и као део система других односа које она гради – хиперо-хипонимских, творбених, антонимијских и др. (парадигматски аспект). Треба увек имати у виду да семантичке еволутивне промене настају у озрачју културних модела чија промена прати и утиче на језички развитак, као и да су често условљене когнитивно-семантичким факторима.

Некадашњи синоними могу се данас у језику срести у значењима која су резултат семантичких еволуционих промена које су их одвојиле од њиховог старословенског полазишта. Међутим, на основу неких примера ми можемо видети како се речи сећају свог порекла, свог дугог пута кроз историју језика, јер из неких специфичних употребних контекста и данас просијавају старе опозиције духовно / телесно, сакрално / световно, нуменално / феноменално – које су и биле један од суштинских покретача семантичких промена у црквенословенској лексици.

ЛИТЕРАТУРА

Агапкина 2002: Т. А. Агапкина, *Мифопоетические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл*, Москва: Индрик, 106–135.

Апресјан 1974: Ю. Д. Аפרесјан, *Лексическая семантика*, Москва.

Бенвенист 2002: Емил Бенвенист, *Речник индоевропских установа*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Буслајев 2012: Ф. И. Буслаев, *О влиянии христианства на славянский язык*, Москва: ЛИБРИКОМ [1. изд. 1848. год.].

Варбот 2012: Ж. Ж. Варбот, *Исследования по русской и славянской этимологии*, Москва – Санкт-Петербург: Нестор – История.

Верешчагин 1978: Е. М. Верешчагин, *К изучению семантики лексического фонда старославянского языка*, Доклад на VIII Международном съезде славистов, Москва.

Гортан-Премк 2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Драгићевић 2001: Рајна Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику. Творбена и семантичка анализа*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.

Дрејн 2003: Цон Дрејн, *Увођење у Стари завет*, Београд: Клио.

ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика*, св. 1–3, Београд : САНУ : Институт за српски језик САНУ (Београд: Чигоја штампа), 2003–2008.

Зализњак 2001: А. Зализњак, Семантичка деривација в синхронии и диахронии: проект *Каталога семантичких переходов*, *Вопросы языкознания* № 2, 13–25.

Јаковљева 1999: Е. С. Јаковљева, О понятии «культурная память» в применении к семантике слова, *Вопросы языкознания* № 3, 92–107.

Лома 2004: Александар Лома, *Прасловенска лексика и култура у индоевропском контексту, Предавања из историје језика*, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и славистику.

РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880/1882 – 1975/1976.

РКС 1975: Ђура Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*, I–III, Београд: Вук Караџић.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Загреб – Нови Сад, 1967–1976.

РСАНУ 1959-: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Српска академија наука и уметности, [19. том изишао 2015. године].

РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.

СД 1995–2012: *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, Т. I–V, Москва: РАН, Институт славяноведения.

СМР 1970: Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд: Нолит.

Српски рјечник 1852: Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник (1852) I–II, Сабрана дела Вука Караџића*, књ. 11, Београд: Просвета, 1986.

СС 1994: *Старославянский словарь, по рукописям X–XI веков* (ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова), Москва: Русский язык.

Толстој Н. 1998: Никита Толстой, *Избранные труды*, Том II: *Славянская литературно-языковая ситуация*, Москва: Языки русской культуры.

Толстој С. 2008: С. М. Толстая, *Пространство слова. Лексическая семантика в опцеславянской перспективе*, Москва: РАН, Институт славяноведения (Москва: Индрик).

Трубачев 1994: О. Н. Трубачев, *Праславянское лексическое наследие и древнерусская лексика дописьменного периода, Этимология 1991–1993*, Москва (1994), 3–23.

Фасмер 1986/1987: Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, I–IV, Москва: Прогресс.

Џејтлин 1977: Р. М. Цейтлин, *Лексика старославянского языка*, Москва.

Џајкановић 2001: В. Џајкановић, *Чудотворни прстен: најлепше српске народне приповетке* [уред. В. Џајкановић], Ниш: Просвета.

ЭССЯ 1974-: *Этимологический словарь славянских языков* (ред. О. Н. Трубачев), [40. свеска изишла 2016. године], Москва: Наука.

THE ROLE OF SEMANTIC DERIVATION IN THE DYNAMICS OF SYNONYM RELATIONSHIPS IN THE LEXICAL-SEMANTIC SYSTEM OF THE SERBIAN LANGUAGE (DIACHRONIC ASPECT)

Our research shows that synonym relationships change over the course of the language history according to certain more or less regular patterns which can, at certain synchronic intersections, result in the loss of some of the members of the original synonym order, their archaization, the appearance of new synonym relations, duplication in the stylistic or utilitarian sphere, as well as their mutual semantic differentiation. The generation of the last development tendency is semantic derivation which occurs as a form of historical, developmental polysemy. The changes it ushered in synonym relations of Old Church Slavonic were based on the processes of semantic narrowing, widening, and transfer, as well as the ones coming from historical changes of the axiological component of the meaning of a certain lexeme. Over time, these processes could bring about splitting the original synonym relationships and transferring certain lexemes into another synonym order or another lexical-semantic group.

Keywords: synonymy, semantic derivation, semantic narrowing and widening, semantic transfer, the change of the axiological component of the meaning, diachrony, synchrony.